

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Teizmus versus agnoszticizmus

Bernáth László és Tózsér János vitája

Bernáth László az Eötvös Loránd Kutatóhálózat Filozófiai Intézetének munkatársa. Fő kutatásai területe a morális felelősség és szabad akarat filozófiai elméletei, valamint a filozófiai vélekedéseink etikája; legutóbbi könyve Morális felelősség, érdem és kontroll. A morális felelősség metafizikája címmel jelent meg (L'Harmattan, Budapest, 2019). — Tózsér János ugyancsak az ELKH Filozófiai Intézetének munkatársa. Érdeklődésének fókuszában a filozófiai megismerés természete és a filozófiai vélekedéseink episztemikus státusának problémája áll. Legutóbbi könyve Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről címmel jelent meg (Kalligram, Budapest, 2018).

Tózsér János: Talán érdemes volna először felvázolnunk a vitánk tágabb kontextusát — így világos lesz, miben értünk, és miben nem értünk egyet. Kezded te, vagy kezdjem én?

Bernáth László: Kezdem. Majd egészítsd ki, kérlek, ha úgy látod, hogy szükséges. A 20. századi ismeretelmélet fókuszában a tudás fogalmának szabatos meghatározása és a tudás megszerzésének vizsgálata állt. A 20. század második felére a filozófusok nagy részét meggyőzték Hume és Kant érvei arról, hogy csak nagyon kevés állítás igazságát lehet a tévedés kockázata nélkül (azaz: infallibilisen) igazolni. Vagyis arra jutottak, hogy a tudásnak nem szükséges feltétele az infallibilis igazolás — ahhoz, hogy tudásról beszéljünk, elegendő az igazolás során olyasmire támaszkodni, ami alátámasztja ugyan, de nem garantálja a szóban forgó állítás igazságát; azaz nem zárja ki, hogy a kérdéses állítás hamisnak bizonyuljon. Definiációszerűen: a tudás fallibilisen (nem tévedhetetlenül) igazolt igaz vélekedés. Ám, ahogy azt Edmund Gettier 1963-ban megmutatta: a tudás e meghatározása bizonyosan nem jó — vagy teljes átalakításra, vagy kiegészítésre szorul.

Tózsér János: Szerintem nem mindenki ismeri a Gettier-sztorit. Mondod te, vagy mondjam én?

Bernáth László: Mondom. Tegyük fel, hogy Pista kirakja az erkélyre száradni az ingét, és egy óra múlva megkérdezzük tőle, hogy hol

van az inge, mire ő teljes bizonyossággal azt feleli: „az erkélyen szárad”. De tételezzük fel, hogy Pista tudtán kívül az ingét lefújta a szél az erkélyről, majd később egy különösen erős fuvallat felkapta a földről, és visszarepítette az erkélyére. A kérdés: *tudja-e* Pista ebben az esetben, hogy az inge az erkélyen van?

Vegyük észre: a tudás fentebbi meghatározásában szereplő valamennyi feltétel teljesül. (1) Pista azt hiszi, hogy az inge az erkélyen van. (2) Pista vélekedése igaz — az inge valóban az erkélyen van. (3) Pista igazoltan hiszi, hogy az inge az erkélyen van — hisz’ ott hagyta száradni. Sőt, ha a szél nem repítette volna el és nem fújta volna vissza az ingét, azt mondanánk: Pista tudja, hogy az inge az erkélyen van. De ebben a különös esetben mégis vonakodnánk tudásról beszélni. Miért? Azért, mert Pista *nem azért* hiszi igaznak, hogy az inge az erkélyen van, *amiért* igaz az, hogy az inge az erkélyen van. A tanulság: ha a vélekedéseink igazsága a szerencsén múlik, nem beszélhetünk jogosan tudásról.

Mármost, a Gettier-esetek miatt a filozófusok tekintélyes része arra a következtetésre jutott: ahhoz, hogy egy adott állítás vagy kijelentés tudásáról beszéljünk, olyan igazolásra van szükség, mely *megbízhatóan kapcsolja össze az igazságot a megismerővel*. Ez pedig annyit tesz, hogy a tudás megszerzése során olyan módszerre vagy mechanizmusra kell támaszkodnunk, amely (a szélsőséges eseteket leszámítva) úgy tárja elénk a valóságot, amilyen az valójában. Például az érzékelésre megbízható mechanizmusként gondolunk: ha (nem szélsőséges fényviszonyok között) úgy tűnik nekünk, hogy az előttünk levő tárgy kerek, akkor jogosan következtetünk arra, hogy az előttünk levő tárgy kerek, és ha (ugyancsak nem szélsőséges fényviszonyok között) úgy tűnik számunkra, hogy az előttünk levő tárgy kocka-alakú, akkor jogosan következtetünk arra, hogy az előttünk lévő tárgy kocka-alakú.

Csakhogy, míg a különböző megbízhatóságra apelláló tudáskonceptiók jól kezelik a Gettier-eseteket, addig csak megkerülni tudják az ismeretelmélet másik központi problémáját: a szkeptícizmust. Felmerül ugyanis a kérdés: *honnan tudhatjuk* egy megismerési folyamatról, hogy az megbízható, ha egyszer az igaz vélekedéseink túlnyomó többsége kapcsán nem rendelkezünk a tévedés lehetőségét kizáró bizonyítékokkal?

E kérdés nemcsak filozófiai szempontból releváns. Egy komplex információs társadalomban élve elkerülhetetlen már a hétköznapiakban is a felismerés, hogy annak javarésze, amit tudni vélünk, ilyen-olyan közvetítő mechanizmusokon keresztül érkezik hozzánk, s így egyre égetőbbé válik a kérdés: *honnan tudhatjuk*, hogy e közvetítő csatornák megbízhatók-e, avagy sem.

Tözsér János: Igen-igen. Az általad jellemzett problémát egy időben sokan azzal próbálták félresöpörni, hogy valójában nincs komoly tétje. Úgy gondolták: nincs sok értelme azzal a kérdéssel bíbelődni,

hogy megbízható-e az érzékelésünk. Egyrészt azért nincs, mert az esetek többségében az érzékelés igenis megbízható, másrészt pedig azért nincs, mert ha ne adjisten az érzékelésünk mégsem volna megbízható, akkor sem tehetnénk egyebet, minthogy rábizzuk magunkat. Másképp fogalmazva: noha elismerték, hogy nem lehetséges kizárni, hogy az érzékelés *szisztematikusan* félrevezet bennünket (mondjuk azért, mert egy csaló démon tréfát űz velünk, vagy mert a Mátrix foglyai vagyunk), úgy vélték: komolyan nem lehet hinni az efféle bizarr szkeptikus szcenáriók lehetőségében. S ennél fogva nem kell kétségbeesnünk attól, hogy nem rendelkezünk kényszerítő érvekkel a szkeptikus kihívással szemben.

Csak hogy újabban világossá vált: a szkeptikus kihívások közül nem mindegyik intézhető el ilyen könnyedén — kézlegyintéssel. A nézetkülönbségből vagy disszenzusból vett szkeptikus érvre gondolok.

Bernáth László: Kifejtenéd ezt részletesen?

Tózsér János: Az élet szinte valamennyi területén (beleértve a tudományokat is) nézetkülönbség uralkodik az emberek között — nem értünk egyet egymással. Megoldja-e a technológiai fejlődés a klímaválságot? Mi a legjobb módja a mélyszegénység enyhítésének? Morálisan megengedhető-e az abortusz? Létezik-e Isten? Rendelkezünk-e szabad akarattal? Milyen viszony van az elme és a test között? Ezek mind-mind olyan fontos, sőt életbevágóan fontos kérdések, melyek kapcsán nem sikerült egyetértésre jutnunk. Az egymással vitatkozó felek valamelyikének igaza van, a többiek tévednek — csak épp azt nem tudjuk, kik képviselik az igazságok, és kik vannak tévedésben.

Mármost, akik történetesen tévednek (mivel a dolgok nem úgy vannak, mint ahogy hiszik), olyan helyzetben vannak, mintha intellektuális „észlelésüket” egy csaló démon vagy épp az „eszmék mátrixa” szisztematikusan megtévesztené — vélekedéseiket nem megbízható (azaz igazságra vezető) kognitív folyamatok eredményezik. És ezzel máris visszakanyarodtunk a kezdeti kérdésfeltevésünkhöz: hogyan tegyünk különbséget megbízható és nem-megbízható igazságkereső módszer, eljárás vagy mechanizmus között? Mi alapján tüntessük ki a különböző igazságkereső módszereink közül azokat, amelyek valóban elvezetnek bennünket az igazsághoz — ha egyszer nagyon kevés vélekedésünk kapcsán rendelkezünk a tévedést kizáró igazolással?

Bernáth László: Az utóbbi időben amellet érveltél, hogy egy módszer vagy mechanizmust csak akkor tekinthetünk megbízhatónak, ha az képes konszenzust teremteni. Miért gondolod így?

Tózsér János: Szerintem ez elég evidens. Kizárólag abban az esetben mondhatjuk azt jogosan, hogy megoldottunk egy problémát és az

igazság birtokába jutottunk, ha a kérdéses probléma megoldását illetően széleskörű konszenzus alakult ki. Egyetlen épeszű ember sem nevezné egy elméleti probléma megnyugtató megoldásának, ha egyesek azt mondanák, hogy p igaz, mások azt, hogy q igaz, és megint mások azt, hogy v igaz — úgy, hogy közben p , q és v egymással összeegyeztethetetlen állítások. Egyszóval: a széleskörű konszenzus *szükséges feltétele* annak, hogy egy problémát megoldottnak tekintsünk, s annak, hogy jogosan mondhassuk: tudjuk a megfelelő igazságot. Másképp fogalmazva: ha az élet egy területén permanens nézetkülönbség uralkodik, akkor e permanens nézetkülönbségnek az a legjobb magyarázata, hogy az alkalmazott megismerő (az igazság elérését megcélzó) eljárásaink megbízhatatlanok.

Bernáth László: De ugye ezt nem úgy érted, hogy mindegy, hogy ki nem ért egyet kivel? Mert az valóban aggasztónak tűnik egy fizikai kérdés kapcsán, ha a legjobb fizikusok nem értenek egyet egymással (például abban, hogy a kvantummechanika determinista vagy indeterminista értelmezése-e a helyes?), az azonban nem sokat nyom a latban, hogy egyes laikusok vitatják, hogy a Föld több mint négy milliárd éves, mivel szerintük csak hatezer.

Tózsér János: Úgy, ahogy mondod. Egy igazságkereső módszer megbízhatóságába vetett hitünknek csak abban az esetben kell megrendülnie, ha az egymással vitatkozó felek episztemikusan egyenrangúak. Azaz: hasonló mértékben tájékozottak; megegyeznek az érvelési és evidencia-kiértékelési képességeik; behatóan ismerik egymás érveit; az álláspontjukkal szemben felhozható ellenvetések súlyát nem becsülik alá, stb. stb. Ha például Pista nem ért egyet egy matematikussal, mert szerinte a kettőnek van olyan hatványa, ami maradék nélkül osztható hárommal, akkor e köztük fennálló nézetkülönbség irreleváns — Pista ugyanis (legalábbis ebben a vonatkozásban) nem episztemikusan egyenrangú vitapartner.

De visszatérve a szkeptikus nézetkülönbségből vett érvre: ha egy elméleti kérdésben permanens nézetkülönbség áll fenn episztemikusan egyenrangú felek között, és ha e permanens nézetkülönbségnek az a legjobb magyarázata, hogy a kérdéses igazságkereső módszerek megbízhatatlanok (és hát úgy tűnik, hogy azok), akkor nem bízhatunk meg azokban a vélekedéseinkben, melyekhez e megbízhatatlan igazságkereső eszközök alkalmazásával jutottunk. Fel kell függesztenünk azokat, de legalábbis erősen vissza kell vennünk a magabiztosságunkból.

Bernáth László: Mindabból, amit mondasz, az következik, hogy leszámítva a logika, a matematika és a kemény-tudományok széleskörű konszenzus övezte területeit, az érzéki érzékelésen kívül nem sok minden van, amiben megbízhatnánk. Ez azonban számomra nehezen elfogadható következmény. Amennyiben ugyanis elfogadnám

a szkeptikus nézetkülönbségből vett érv konklúzióját, úgy nemcsak a világra vonatkozó filozófiai vélekedéseimet kellene *sui generis* megbízhatatlannak ítélnem (amelyekbe egyébként beletartoznak a számomra fontos etikai és politikai nézeteim is), hanem az Isten létezésébe vetett hitemet is. A szkeptikus nézetkülönbségből vett érv szellemében azt kellene mondanom: a teológiai egyet nem értésnek is az a legjobb magyarázata, hogy a teológia megismerési módszerei alkalmatlanok az igazság feltárására.

Tözsér János: A következőképp látom: a filozófia episztemikusan sikertelen vállalkozás, mert a filozófus-közösségnek 2500 éve nem sikerült megoldania a szubsztantív filozófiai problémákat, és nem sikerült jól megalapozott filozófiai igazságokat prezentálnia. Mármost, e sikertelenség szerintem annak a világos jele, hogy episztemikus-kognitív felszereltségünk fogyatékos — alkalmatlan a feladatra. Vagy azért, mert az evolúció nem szerelt fel bennünket megfelelő képességekkel, vagy azért, mert a bűnbeesés következtében megromlott a megismerő apparátusunk, vagy valami más miatt, *kognitíve el vagyunk zárva* attól, hogy megnyugtató válaszokat adjunk a szubsztantív filozófiai kérdésekre — beleértve természetesen az Isten létezésére irányuló kérdést is.

Mármost, tegyük fel, hogy igazad van, és létezik Isten és létezik természetfeletti világ. Szerintem e vélekedés megfelelő igazolására kizárólag misztikus megismerés révén tehetünk szert — feltéve, hogy létezik ilyen. Azért csak a misztikus megismerés jöhet szóba, mert ez az egyetlen, ami episztemikus értelemben *meghaladja* a fogyatékos kognitív apparátusunkat. A misztikus megismerés nyilván nem filozófiai-teológiai spekulációkra, nem érvek és ellenérvek mérlegelésére, és különféle következtetésekre épül (ezekkel, ugye, nem sokra megyünk), hanem lényege szerint *tapasztalat* — a magasabb (természetfeletti) valóság megtapasztalása. Ha úgy tetszik, olyan tapasztalat, melynek során színről-színre feltárul számunkra a természetfeletti világ. És, teszem hozzá: e misztikus tapasztalat (már ha létezik) olyan speciális fenomenológiával bír, mely valahogy (nem tudom megmondani, hogy, de valahogy) egyes szám, első személyű nézőpontból kizárja a tévedés lehetőségét. Mindezzel azt szeretném hangsúlyozni: míg a keresztény hagyomány pusztán átvételére alapozott vallásos hit óhatatlanul kitett a bizonytalanságnak, addig a misztikus tapasztalat lehet valóság, és a ráépülő igazolás lehet megnyugtató.

Bernáth László: Vallásos vélekedéseink megalapozása szerintem kétféleképp érthető. Egyrészt valóban úgy, ahogy lefested: a misztikus tapasztalat a szubjektum számára infallibilisen igazolja a vallásos vélekedéseit. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni: a misztikus tapasztalatokkal rendelkező ágens sem úszhatja meg, hogy valamiféle konszenzusra apelláljon. Ha ugyanis a misztikus beszámolója nyomán nem alakul ki masszív konszenzus, akkor —

mihelyst vége szakad az illető misztikus tapasztalatának — a fennálló nézetkülönbség miatt *újfent* feltámadhat benne a kétség: „vajon nem lehet, hogy pusztán egy roppant szuggesztív hallucinációban volt részem?”

Nem véletlen, hogy Szent Pál is (jóllehet ő még csodát is tapasztalt a látomása után) biztos, ami biztos, felkereste az első keresztények legmegbízhatóbbnak tartott tekintélyeit, egyeztetni velük misztikus Jézus-tapasztalatáról és az ehhez kapcsolódó üzenetről. Magyarán: valójában a misztikus tapasztalat sem képes önmagában infallibilisen megalapozni a vallásos hitet, mivel nem tudunk *magára* a misztikus tapasztalatra támaszkodni, hanem csak annak emlékképeire — s ezek valóság-hű voltában éppúgy kételkedhetünk, mint minden másban.

Másrészt, létezik a vallásos hiteink megalapozásának egy, a misztikus tapasztalatnál szerényebb, ugyanakkor mégsem lebecsülendő módja. Ha abból indulunk ki, hogy igenis van jelentősége a megbízhatóságra apelláló fallibilis megalapozásnak, akkor egy megbízható tradíció átvétele is képes lehet megalapozni a vallásos hiteinket — teszem hozzá: még akkor is, ha azt már nem tudjuk megbízhatóan igazolni, hogy e tradíció valóban megbízható. Ha, mondjuk, a katolikus hagyomány és hitletétemény megbízhatóan írja le az isteni igazságokat, akkor a Szentháromságba vagy a bor és a kenyér valós átváltozásába vetett hitünk akkor is erős megalapozottsággal bír, ha semmi másra nem épül, mint az általunk megbízhatónak tekintett tradíció átvételére.

Ne érts félre, nem áltatom magam! Továbbra is azt gondolom: fontos kérdés, mellyel folyamatosan küzdök is, hogy vajon jogosan tekintem-e megbízhatónak azt a tradíciót, melyre keresztényként támaszkodom. E kérdést nem szabad félresöpörni. Sőt, azt is gondolom, hogy helytelenül járnak el azok a keresztény gondolkodók, akik e kérdést akár vallásfilozófiai, akár más kontextusban elintézik egy-egy elmésnek szánt *bon-mot*-val. De, amit most veled szemben próbálok mondani, az az: ugyanilyen nagy hiba az ellentétes előjelű szélsőség csapdájába esni és azt állítani: zéró episztemikus értéke van a keresztény hagyománynak. Hisz' amennyiben e tradíció megbízható, akkor abban az esetben is összekapcsol az igazsággal, ha nem tudom bizonyítani még a magam számára sem, hogy összekapcsol az igazsággal. Az igazsággal való kapcsolat önmagában is nagy értékkel bír — még akkor is, ha történetesen nem lehetek bizonyos benne, hogy az igazsággal és nem valamilyen vágyteljesítő képzetrel vagyok összeköttetésben.

János, sok mindenben egyetértünk. Egyetérték veled abban, hogy komoly episztemikus deficitet jelent, ha anélkül támaszkodunk egy vallási tradícióra, hogy birtokában volnánk olyan bizonyítékok, melyek fényében nem kellene aggódnunk a tévedés lehetősége miatt. Ugyanakkor, szerintem e deficit nem olyan mértékű, mint gondolod, és nincs igazad, amikor azt állítod, hogy megfelelő bizonyítékok

hiányában fel kellene függesztenünk azokat a vélekedéseinket, melyek e tradícióból származnak, és agnosztikussá kellene válnunk.

Tózsér János: Kicsit árnyalnád még az álláspontodat?

Bernáth László: Hogy is mondjam neked? Egyfajta „kettőslátást” kell kifejleszteni magunkban. Az egyik oldalról nézve: így is, úgy is „hozott anyaggal” dolgozunk; így is, úgy is támaszkodunk valamilyen tradícióra, amikor értelmezzük a magunk számára a világot és kiértékeljük a vitás kérdésekben a pró és kontra megfontolásokat. S még ha képesek vagyunk is bírálni ama tradíciót, melynek talaján állunk, a legtöbb elemét nincs alkalmunk és időnk kritizálni. Jogosan támaszkodhatunk rá. Egész egyszerűen, ha nem léteznének e megörökölt értelmezési sémáink, fájdalmasan szegényes volna a megismerésünk — ugyan miről tudnánk egyáltalán gondolkodni, ha valamennyi másoktól (akár tudattalanul) átvett filozófiai/teológiai állásfoglalást mellőznénk? A másik oldalról nézve: szembesülnünk kell azzal, hogy valóban nincs kényszerítő erejű bizonyítékunk rá, hogy az a tradíció, melynek talaján állunk, megbízhatóan köt bennünket össze az igazsággal. És el kell ismernünk: nem elhanyagolható az esélye, hogy tévedésben vagyunk.

Egyszóval: míg e „kettőslátás” egyik aspektusa felhatalmaz rá, hogy kiálljunk mindamelllett, ami igaznak tűnik a számunkra, addig a második arra figyelmeztet, hogy komolyan vegyük az alternatív világetelmezések mellett szóló érveket, és azok szószólóit önmagunkkal egyenlő episztemikus méltósággal rendelkező lényeknek tekintsük. És persze hogy ne akarjuk őket nyílt vagy közvetett erőszakkal „megtéríteni”.

Tózsér János: Ha jól értelek, két dolgot állítasz velem szemben. Először is azt, hogy a misztikus tapasztalatra történő hivatkozás sem tudja eloszlatni a vallásos hittel kapcsolatos bizonytalanságot. Másodsor pedig azt, hogy túlzottan és indokolatlanul leértékelem a keresztény hagyomány szerepét a vallásos hit megbízhatósága kapcsán.

Hadd kezdjem a második ellenvetéssel — előrebocsátom: nem sikerült meggyőződnöd. Veled ellentétben engem nem nyugtat meg az efféle okoskodás: „ha a keresztény hagyomány megbízható, akkor megbízható folyamat köt össze az igazsággal (sőt, magával Istennel), azt azonban nem tudom megfelelően igazolni, hogy a keresztény hagyomány megbízható”. Szerintem e megfontolás nem jogosít fel az Isten létezésébe vetett hited fenntartására — nem beszélve az egyéb teológiai-dogmatikai vélekedéseidről. Csak abban az esetben jogosítana fel, ha jó episztemikus indokaid volnának a keresztény hagyomány megbízhatósága mellett — de te magad ismerted el, hogy nem rendelkezel ilyenekkel. Ám nem szeretnék ennyire perlekedően fogalmazni. Ezért csak azt mondom: *számomra* a keresztény hagyomány megbízhatósága melletti igazolás hiánya

inkább az agnoszticizmus, mint az istenhit felé billenti el a mérleg nyelvét.

Ami meg az első ellenvetésedet illeti: elismerem, hogy jogosak az aggályaid a misztikus megismerés szerepével szemben. A misztikus tapasztalat valóban nem tart egy életen át; s kihullva a *flow*-ból valóban felmerülhetnek kételyek annak valóságghú volta kapcsán — bármilyen speciális és szokatlanul erőteljes fenomenológiával rendelkezett is. Magyarán elismerem, hogy még ha létezik is valóságghú misztikus tapasztalat, nem vagyunk beljebb – nem támaszkodhatunk rá teljesen nyugodt szívvel és teljes kognitív békében. Csak-hogy, ha még a misztikus tapasztalat sem segít, és még a misztikus tapasztalat sem képes megfelelően igazolni a természetfeletti létezésébe vetett hitet, akkor ez szerintem újabb megerősítése annak, hogy az agnoszticizmus a helyes álláspont, és nem a teizmus.

Bernáth László: Több bajom is van azzal, amit mondasz. Először is, az emberek jellemzően nem vakon követik a keresztény hagyományt, hanem vannak bizonyos érvek annak megbízhatósága mellett. Nem azt mondom, hogy az érvek kényszerítőek, de azt igen, hogy kényszerítően nem is cáfolhatók.

Másodszor, amikor az agnoszticizmus, mint *a* helyes episztemikus attitűd mellett törzs lándzsát, akkor mintha elfeledkeznél arról, hogy te *is* csak egy hagyomány talaján állsz. Nevezetesen ama filozófiai tradíció talaján, mely szerint nemcsak az apróbb kérdések, hanem még a legalapvetőbb kérdések esetében is fel kell függeszteni a vélekedéseinket — függetlenül attól, hogy egyes szám első személyű nézőpontból mennyire tűnik megalapozottnak egy-egy állítás igazsága. Hadd mondjam ki nyíltan: a hitek etikáját roppant szigorúan vevő szkeptikus hagyomány talaján állsz, mely, *nota bene*, egyébként Ágostonon, Descartes-on, Pascalon és másokon keresztül szervesen összefonódik azzal a hagyománnyal, melyet én katolikus tradícióként aposztrofálok.

Így aztán arról is elfeledkezel, hogy azok számára, akiknek e szkeptikus tradíció nem olyan közeli, mint neked, nem plauzibilis az az érvelésed, mely a vélekedéseink felfüggesztését követeli, és az agnoszticizmus melletti elköteleződésünket sürgeti. Ráadásul a nézetkülönbségből vett szkeptikus érv csak azért bír(hat) számodra szuggesztív erővel, mert több olyan episztemikus alapelvre is támaszkodsz, melyek kapcsán szintén nézetkülönbség van a filozófusok között. Például az egész gondolatmeneted mögött meghúzódik az az előfeltevés, hogy ugyanolyan episztemikus értéke van a tévedés elkerülésének, mint az igazság megszerzésének. Ám ez korántsem magától értetődő — nem volnál könnyű helyzetben, ha érvelned kellene mellette. Jómagam történetesen nem is értek egyet veled. Szerintem ugyanis a legeslegfontosabb kérdések kapcsán (mint amilyen Isten létezése vagy nem-létezése), jóval nagyobb értéke van az igaz vélekedések kialakításának, mint annak, hogy elkerüljük a tévedést. Ennél fogva

a szememben racionálisnak és felelősségteljesnek tűnik az a *kockázat*, amit azzal vállalok, hogy továbbviszem azt a hagyományt, mely valamennyi közül a legmegbízhatóbbnak tűnik számomra — jóllehet tudatában vagyok, hogy ez valóban *komoly* kockázatot jelent, mivel egyúttal azzal is tisztában vagyok, hogy vélhetően csak az általam (akár) öntudatlanul elsajátított, legmélyebben fekvő alapelvei miatt tűnik számomra e tradíció egésze megbízhatónak.

De tulajdonképp nem is az az igazán nagy baj, hogy nem értékeled fel az igaz vélekedések kialakítását a tévedés elkerülésével szemben. Az igazán nagy baj az, hogy nem vagy hajlandó elfogadni és átélni azt a feszültséget, mely a fentebb említett „kettőslátással” jár, és amely minden valamire való vallásos hitet jellemez. Kizárólag a szkeptikus aspektusnak adod meg az őt megillető súlyt, mely elkerülhetetlenül olyan intellektuális összeomláshoz vezet, amelyből nincsen kiút.

Mert mi is jellemzi a vallásos hitet? Szerintem az, hogy egy ponton megállunk, és noha tudjuk, hogy meg lehet kérdőjelezni a döntésünket, hogy miért épp „ott” állunk meg ahol, megvetjük a lábunkat ezen a ponton, és belőle kiindulva közelítünk meg mindent — annak ellenére, hogy tudjuk, nincs minden kockázatot eltüntető garancia arra, hogy helyesen döntöttünk.

Tözsér János: Azt hiszem, pontosan értem, miféle feszültségről beszélsz, és nagyra értékelem az őszinteségedet, hogy a vallásos hitedet végső soron kockázatvállalásként éled meg — olyanként, amely közel sem mentes a bizonytalanságtól. De kérlek, te is érts meg: az én agnoszticizmusom *sem* feszültségmentes hívős agnoszticizmus — ne úgy gondolj rám, mint aki kényelmesen hátradől a karosszékekben, mondván: „sem Isten létezése mellett, sem Isten létezése ellen nincsenek kényszerítő érvek, és ezzel a dolog egyszer s mindenkorra el van intézve”. Szeretnék ugyanis (mi több, nagyon szeretnék) vagy abban hinni, hogy létezik Isten, vagy abban hinni, hogy nem létezik. Egyfelől szeretnék hinni a természetfeletti létezésében, mert úgy érzem (már-már zsigerileg), hogy a fizikai világ nem a teljes világ, másfelől szeretnék nem hinni Isten létezésében, mert nem látom az esélyét annak, hogy megnyugtatóan megcáfolhatóak a rosszból és az elrejtettségéből vett ateista érvek. Márpedig ez is egyfajta feszültség, vagy (a te kifejezéseddel élve) „kettőslátás” — még ha nem is egy teistáé, hanem egy agnosztikusé.

De akkor mi magyarázza a köztünk fennálló nézetkülönbséget? Szerintem az episztemikus karakterünk vagy temperamentumunk különbözősége. Te úgy gondolod, hogy a legfontosabb, egzisztenciális súllyal bíró kérdések esetében érdemesebb szilárdan elköteleződnünk valamilyen álláspont mellett, mint mindenáron arra törekednünk, hogy elkerüljük a tévedést — még ha nem is rendelkezünk különösebben erős igazolással. Szerinted tehát kockázatvállalás a helyes episztemikus attitűd, és nem az óvatosság. Én azonban nem vagyok ennyire bátor.

